

Sool-Öen genom tiderna

Av Redaktör Anders Olsson

Vår nordiska fornhistoria har mycket länge legat dunkelhöljd, och ännu kan ingen med bestämdhet säga när det nuvarande området för Västerås stift nåddes av kristen förkunnelse. Sakkunskapens vittnesbörd stanna vanligen omkring 1000-talet, då kyrkliga möten skönjas i dunklet och nya missionärskrafter från Danmark och isynnerhet från Norge sökte sig in på det svenska arbetsfältet, där de mötte den österländska kristendom, som balanserade mellan Rom och Konstantinopel. Rom kom omsider i förväg.

Några år efter 1215 nämnes för första gången, den första till namnet kända biskopen i Västerås stift. Om hans härkomst och tidigare öden är intet närmare känt, men ehuru ej munk var han tydligen en betydande man, som var närvarande vid rikets viktigaste avgöranden.

I Skäninge på Östgötaslätten sammanträdde sista veckan i februari 1248 under den påvliga legatens, Kardinalbiskopens Volhelm av Sabina ordförandeskap ett större kyrkomöte, där beslut fattades att prästen skulle leva ogift (celibat). Var han gift skulle han inom ett år skilja sig från sin hustru; eljest skulle han bannlysas. Hans barn fingo ej erkännas som barn eller ärva, om ej prästen begagnat sin testamentsrätt beträffande privategendom. Gästande biskop skulle underhållas med 20 hästar och ryttare, men i Västerdals område, som tydligen var mindre utvecklat, fick biskopen göra som han hittills hade gjort.

Landets nordliga skogsområden fingo länge sakna förbindelsevägar mellan sina skilda arbetsfält. De fiskare och jägare, som under hednatiden med sin boskap nyttjade det karga jungfrulandet, voro för sin framfärd hänvisade till att begagna sjöar och vattendrag. Än i dag kan man miltals från bygden återfinna deras fångstplatser, ofta med benämningar bevarade från äldsta tider. Både i Ore och Älvdalen anträffas lätt flera exempel på denna sena utveckling, som med åren blev särskilt besvärande för det kyrkliga samlivets växt och näring. Sollerön saknade egen begravningsrätt, så att avlidna öbor måste fraktas till den gemensamma begravningsplatsen i Mora. Missnöjet häröver nådde sin höjdpunkt inför den första stora böndagen 1773. När solleröborna då skulle begiva sig till sockenkyrkan vågade ingen följa med på denna kyrkfärd. Historien upprepades nästföljande söndag, då isen fortfarande ansågs alltför osäker. Följden härav blev att hela kapellet instämades till nästa häradsting i Mora "att stånda herr prosten till svar för samma uteblivande." Nu upplivades på nytt bygdens gamla tanke på en skilsmässa från Mora. Man utsåg bonden Jugen Jon Andersson i Bengtsarvet att såsom fullmäktig resa till Stockholm för att hos konung Gustaf III muntligen söka främja bygdebefolkningens önskemål. Jugen Jon var ingen boksynt man, han kunde ej ens skriva sitt eget namn, men konungen mottog honom nådigt. Skilsmäsoärendet remitterades till konsistorium i Västerås och till landshövdingämbetet i Falun. Konsistorium kunde ej gå längre i sin tillstyrkan än att skolmästaren i Mora skulle de tider, som dem vore svårast framkomma till moderkyrkan, vistas på ön samt undervisa deras barn i kristendomen. Konsistorium föreslog också att kapellet skulle söka utverka hos prästerskapet i Mora att så ofta som möjligt få gudstjänst på ön. Landshövdingämbetet å sin sida ansåg visserligen att kapellet kunde ha skäl att yrka på skillnad från Mora, men hyste likväl betänkligheter mot att tillstyrka kapellbornas anhållan.

När Jugen Jon kom hem med detta besked, ansågo hans sockenbor, att han än en gång borde uppvakta konungen personligen. "Moraborna sågo deras iver med mycket sneda blickar" säges det i ett samtida dokument. För att så mycket som möjligt hindra dem att nå sina önskningsars mål beslöto de på sockenstämma att genom en böneskrift hos k. M:t anhålla, att solleröbornas begäran icke

måtte bifallas, ty ”sådant lände moderörsamlingen till mångfaldig nackdel”.

I början av år 1775 gick Jugen Jon på nytt till Stockholm, och nu drev han sin sak med sådan kraft och envishet att han trots alla avstyrkanden vann sitt mål. Enligt en traditionsuppteckning skall detta ha kunnat bero på att han tröttade ut kungen, när denne stod färdig att anträda en lustfärd. Alltnog hemförde han ett kungligt brev av den 8 maj att Sollerö kapell avsöndrats från Mora till egen församling under namn av Sofia Magdalena, en drottningen tillägnad hyllning, vars glans likväl dämpades av den kungliga reservationen ”att därest kapellslaget framdeles ej ser sig i stånd att av egna medel utan något biträde av k. M:t och kronan sin egen kyrkoherdeunderhålla, detsamma då åter skall förenas med Mora”.

Den nya församlingen fick ej länge behålla sitt kungliga kvinno-namn. Sofia Magdalena försvann med den danskfödda drottningen, oberoende av att kyrkan 1779 med anledning av kronprinsen Gustaf IV Adolfs födelse fick såsom gåva mottaga en dyrbar kommunionskanna, kalk och paten i förgyllt och drivet silver till 251 lods vikt. Kommunalstämman upptog 1881 benämningen Sollerö. Från denna tid berättas, att en främling någon gång kom dit båtledes. Han frågade: ”Är detta Sofia Magdalena?” Kyrkoherde Lars Dalin, som händelsevis befann sig nere på ångbåtsbryggan, lär ha svarat: ”Nej, den käringen är både död och begravnen för länge sen”.

Jugen Jon, som väl tränat som lagledare för herrarbetare men som aldrig lärde att skicka sig i den finare världen, fick som det kyrkliga befrielseverkets triumfator i den nya kyrkan ett äreminne, som skulle för eftervärlden vittna om vilken de ”näst Gud och Konungen ha att tacka för den förmån egen kyrka, egen lärare inom denna socken medfört”. Skilmässan från Mora hade kostat pengar, och Jugen Jon hade blivit utfattig och nödgats gå ifrån allt, både löst och fast. Socknemännen svarade å sin sida att de med stor smärta erfarit att Jon Andersson med beskyllningar om otacksamhet velat befläcka dem inför kungatronen, när deras samveten bar dem vittne att han aldrig därtill haft anledning. Det arvode han fått hade varit tillräckligt, och han åtnjöt dessutom flera förmåner. Församlingen hade bland annat befriat hans hemman

från all anpart i kyrkas och prästgårds byggande. Nu vore väl hans omständigheter ömmande, men hans fattigdom hade begynt först när hans kommissioner för församlingens räkning upphört. Hans fattigdom hade hellre uppkommit genom att han upphört att "som redelig bonde arbeta". Från den kyrkliga skilsmässotvis-ten förelågo mera uppenbara skulder.

Församlingen måste nu bygga kyrka och prästgård samt anlägga kyrkogård. Om hur det tidigare varit ordnat förelågo knappast några fullständiga uppgifter. Sedan kristendomen fått övermakt hade menigheten socknat till eget gudshus norr om Rothagen. Den tidigt firade Sankt Laurentius, som enligt helgonhistorien stektes levande på halster, hade fått släppa till sitt namn åt detta kapell. Hur gammalt det kunde vara var svårt att säga, men det fanns dock en uppgift från 1661 i Mora att "Solöens capel" blivit byggt först på 1500-talet, och denna uppgift kunde i viss mån förefalla styrkt av att den nuvarande storklockan i kyrkan göts 1530 och avbildar ett halster, som väl kan antyda att den invigts till Sankt Laurentius ära. Men redan Abraham Hülphers skrev på 1750-talet att "Sollerö Capell är från urminnes tid". På Sollerön påstodo också en del, att de på Soll haft ett sådant kapell förrän moderkyrkan blivit byggd. Borgmästarsonen Zakarias Holenius från Falun skrev också i sin latinska avhandling *De dalekarlia* från 1722 att "det är intet tvivel underkastat att ett urgammalt kapell på Solön existerat långt före grundandet av Mora kyrka". Såsom källor åberopar Holenius en i bunden form hållen oration av Andreas Vallenius, han som skrev den odödliga Dalavägisaren *Om sommaren sköna*, när marken hon gläds, och som var kyrkoherde i Mora från 1660 till 1663. I sin oration om Dalarna skrev denne med hänsyftning på Sollerön:

Här mellan stränderna skådar av fäder du spåren de första,
murer, förödda i grund, och sirade rester av taket,
fordom ett tempel, åt Herran, av redliga moramän helgat.

Hur som helst: tidevarv komma och tidevarv försvinna i öns fornhistoria. De ännu bevarade gravfälten vittna om fädernas härfärder, innan det fredliga herrarbetet tog vid. Historierna om Mångs och Daniel Jonsson och deras dråpliga bragder ha förmod-

ligen tillskurits i överkant, men naturligtvis har sollfolket sin delaktighet i de frihetssträvanden, som genom tiderna skänkt berömmelse åt det gamla Mora. Säkert var det en gnista från gammal eld, som brann hos Skinnar Per Andersson, när han ute på herrarbete hörde talas om hur illa landet styrdes. Han sög upp historierna som en svamp, och han vredgades så att han förmåddes att höja upprorsfanan. Det fick han umgälla med livet, för hans daldans slogs ned i blod. Hade han segrat, skulle han ha hyllats som en folkhjärte.

Jugen Jon hade bättre tur, då han genomförde sitt livsverk. Han tjtade på Gustaf III, så att kungen till sist måste säga ja. Den triumfen steg honom åt huvudet, så att han senare tvangs att klaga över att han för att ha församlingens sak om händer måste gå ifrån alla sina tillhörigheter. Hans berömmelse strålar ändå från det enkla epitafiet i kyrkan.

Hela sockenmenigheten kunde ibland vid sidan av de enskilda folkhjärtarna samlas till stordåd. Så skedde det, då den nya kyrkan byggdes under prästfruns och andra kvinnors handgripliga medverkan. Verket på ön blev väldigt som i en storförsamling. Och på liknande sätt gick det till då på 1890-talet Daniel Jonssons skrangliga vägförbindelse över Sundet ersattes med den första fasta bron från ön till fastlandet.

Solleröfolket har kunnat stå enigt, även då sammanhållningen närmast sig vad man någon gång betecknat som brottets solidaritet. Så skedde vid påsktiden 1848 då den begåvade men hatade fjärdingsmannen Bondpers Anders Olsson mördades på ett bröllop i Bengtsarvet, och så skedde även 1861, då en militärförläggning beordrades till Utanmyra att där skydda kronobetjäningen, medan häradsrätten rannsakade angående den olovliga husbehovsbränningen. Folklivet blev långt mera hedrande sedan man i samma århundrade tog upp kampen mot det gamla superiet och då platsens godtemplarloge i det nya seklets början ställde sig bakom landets första ambulerande folkhögskolekurser. I lika berömvärd samverkan kunde man också vid denna tid genomföra bygdens elektrifiering.

Den frikyrkliga rörelsen hade under 1800-talet fått grepp om

folksjälen. Efter den gamla missionsföreningens tid bildades en ny förening 1899. Den nya tidens första bönemöte lär ha hållits 1855 i Stor-Lavasgården i Utanmyra, men liknande möten höllos kväll efter kväll i stugorna i Gesunda. Man passade på, när man på hösten hade kommit från bygden till hemfäboden. Nu skulle Näs Per från Orsa predika, och man undrade vad det skulle kunna bli av denna sammankomst. Det drog en väckelse genom bygden, främst genom amerikapredikanten Nils Jernberg. Vid ett kvällsmöte hos Dunder Mårten blev det en gång så fullt och kvavt att fotogenlampan slocknade av brist på syre. Kyrkoherde Lars Dalin, som från början betraktats som läsarpräst, kom också med, först något reserverad men sedan med hela sin själ. På hans förslag byggdes det nuvarande missionshuset i Gesunda, med små bidrag från alla håll. Länsman O. Stadig följde i prästens spår. Ibland kunde man få höra honom predika även i kyrkan. Merendels skedde detta utan altartjänst, men en gång kände sig länsman sakna prästkappa och drog på sig en svart regnkappa så att han kunde plöja igenom hela högmässoritualen. Konventikel-plakatet talade man så litet om som möjligt. Äganderätten till missionshuset lär ännu vara rättsligen ouppklarad.

Skrock och vidskepelse höll sig länge kvar hos folket på Solöen. Men det är onekligen överraskande att då man genomgår aktstyc-ken från 1600-talets blåkullaransakningar så ser det ut som om öborna intagit ett skyddat läge. När nästan alla övriga morabyar vimla av blåkulleoffer, så är Sollerön praktiskt taget tomt. Där skymtar blott Margreta Hansdotter, Kierstin Olufs benämnd, som visserligen av den stora trolldomskommissionen dömdes till döden, men som fick exekutionen uppskjuten tills några av hennes olycks- systrar hunnit slutbehandlas. Den dåvarande länsmannen i Mora, Mats Ersson Norman, som var bror till den dåvarande moraher- den Anders Nohrmoraues, har emellertid tills nu efterlämnat en almanacksanteckning, som visar att han i sitt tjänstenit vakat över henne där hon i sin olycka vistades på Sollerön. Den 5 december befanns hon nästan enständigt nekat, men när hon den 6 återkom inför rätten nekade hon såsom dagen tillförne. ”Blev fördenskull efter laga bearbetande i kistan havder, och satt träbojorna på hen- ne och rätt som de hade stängt igen om henne begärde hon åter

komma inför Tings Rätten igen. Eftermiddagen hades hon in igen, och då bekände hon sig vara av Satan tagen på den onda Blåkulle vägen, allenast 2 gånger, då ock 3 st. barn hava varit med i sällskapet, men allt efter Satans tillredning och stod hon fast härvid, dock med några tvivelaktigt tillagda ordformer, såsom förstår jag, det tyckes så." Den slutliga prövningen hänsköts till hovrätten.

Den gamla Solöen är icke längre densamma som förr. Släktskapen med Mora spåras nästan överallt, men tidens nydaning spåras också nästan lika allmänt, i bebyggelse och arbetsliv. Arbetsförhållandena ha blivit bärgligare och den gamla prägeln av fattigdom har utplånats. Även i det andliga livet äro dessa framsteg påtagliga, tack vare församlingens nitiska själavård och dess förbättrade folkundervisning. Den obändighet, som tidigare kunnat spåras, här som hos annan isolerad öbefolkning, har följts av att en ny ordningsanda kommit att alltmera prägla folklynnnet med undanträngande av tidigare vanarter. Solöen kan därför säkert med tillförsikt möta sina uppgifter i den nya tiden.

Är vi Mora-bor?

Kanske en något underlig frågeställning, när almanackan visar april 1972, ändå är den på sätt och vis motiverad, när man skall försöka redovisa för situationen före och efter det historiska datumet 1/1 1971, då Solleröborna åter förenades med Mora. Det är dock inte en återförening efter "skilsmässan" 1775, som ju gällde egen kyrka, egen präst och egen församling, någonting som vi ju fortfarande enväldigt förfogar och bestämmer över, utan ett förenande till något som inte fanns på den tiden, den kommunala förvaltningen. Vi hade, enligt höga vederbörande och sakkunskapen i kungliga huvudstaden, inte längre tillräckliga resurser att klara den genom statliga dekret alltmer tilltagande kommunala papperskvarnen.

Kan politikerna genom sina beslut, många gånger mot folkme-

ningen, bestämma vart människan skall höra och bo? Ja, förvisso rent geografiskt och skattemässigt, men — och då är vi tillbaka till rubriken — känner vi oss som morabor, handlar vi som morabor och behandlas vi som alla andra morabor, bara genom den ”enkla operationen” att kalla den tidigare rågången mellan Sollerön och Siljansnäs för Mora kommuns södra gräns?

Vad har operationen inneburit för oss vanliga människor?

Har någonting blivit annorlunda?

Har den gett oss en bättre bygd att leva i?

Har vi fått en förbättrad kommunal service?

På frågan om något blivit annorlunda kan man påtagligt konstatera, att vårt tidigare kommunalhus står obemannat, vi kan också fastställa, att vi fått en högre skatt, (det hade vi fått ändå, invänder någon) det kostar att rationalisera och skapa större och effektivare enheter. Storkommunens administrativa ångvält rullar långsamt, trots en god och talrik besättning, och man kan många gånger konstatera, att den stora och delvis datastyrda maskinen manglar sina ärenden irriterande långsamt i jämförelse med Bond-Eriks och Kalle Karlssons lilla handdrivna. Det är inte så lätt att idag i centralorten hitta den man vill ösa ut sitt missnöje på, tidigare hade man ju byråkratins representanter inom räckhåll. Frånsett ovannämnda, som vi väl redan anpassat oss till och som vi genom egna åtgärder och vaneändringar bidragit till, så kan man väl konstatera att inte särskilt mycket blivit annorlunda. Visst kan man kanske tycka så eller så över vissa företeelser i samhället — det gjorde vi ju tidigare också — så i stort sett har nog inte den grå vardagen förändrats för oss.

Har den gett oss en bättre bygd att leva i?

Ingenting har förändrats på något märkbart sätt i detta fall. Kanske är det inte heller mycket, som kan göra bygden bättre — människornas, även solleröbornas, krav och förväntningar är så olika i detta fall. Sedan bör man givetvis i rättvisans namn medge, att någon möjlighet att åstadkomma förändringar på denna korta tid inte står i någon kommunal makts möjlighet att klara. De åtgärder, som kommunalt kan vidtagas för att förbättra vår bygd, ligger mer på den långsiktiga planeringen. Om vi där kan medver-

ka eller påverka utvecklingen i den riktning, som är av godo för vår del av Mora storkommun, återstår att se. Perspektivet för en bedömning av någon tänkbar trend är också för trångt, för att man skall våga sig på en gissning.

Har vi då fått en förbättrad kommunal service?

För att få en någorlunda objektiv bedömning av denna sak skulle man här ha fått synpunkter från den, som är beroende av den kommunala hjälpen på ett mera påtagligt sätt än vad "medel-Svensson" är. Man kan dock förmoda, att Sollerön genom sin närhet till centralorten inte i första hand bör bli eller har blivit den del av kommunen, som missgynnats i dessa frågor.

Kan man då inte peka på något område, där servicen förbättrats för den vanliga människan?

Med stor risk för att en jämförelse i dessa frågor för tiden före och efter kommunsammanslagningen kommer att uppfattas negativt av de berörda parterna, kan man ändå våga sig på en bedömning, som dock i detta fall blir helt subjektiv. Rent allmänt kan man konstatera, att Mora givetvis har ett större och bredare serviceutbud, men i många fall kan avståndet medföra, att tillgången på service i den centrala delen inte blir till något värde, då den inte kan utnyttjas utan betydande tidsåtgång. Bortser man från tidsfaktorn och ser enbart till de ökade resurserna, som onekligen finns, är det svårt att anse utbudet som en *service*, ens för den sökande.

De hårt paragrafstyrda besluten och det omständliga remissförfarandet för t. ex. ett byggnadsärende, uppfattas nog inte heller som den hjälp de kommunala inrättningarna borde vara för den enskilde. Med det avses inte den enskilde tjänstemannens attityd, men som tolkare av de givna bestämmelserna är det oftast denne, som kommer i vägen för missnöjet. I de ytterst omständliga procedurer, som måste genomgås före t. ex. ett fritidshusbygge skulle man önska ett förenklande och ett mera "från fall till fall-bedömmande", för att inte de i och för sig välbehövligena reglerna för skyddande av miljö och natur skall ge ett resultat, som är motsatsen till målsättningen. Jämför man den nuvarande situationen med tiden före, skulle man nog vilja påstå, att Sollerö byggnadsnämnds mera frimodiga bedömmande i en del frågor vore att föredra.

Beträffande de sociala nämnderna så borde man, som tidigare nämnts, göra ett bedömande med stöd av de hjälpbehövandes egna erfarenheter, men även här är avståndsfaktorerna svåra att räkna bort, och den "flygande städservice" som en del drabbats av, är nog inte den form, som det stora flertalet hjälpbehövande uppskattar.

Den del av den kommunala förvaltningen, som berör vår fritidssysselsättning, har inte så stor betydelse för Solleröns del genom de starka frivilliga insatser, som gjorts och fortfarande görs av både föreningar och enskilda. Det som har tillkommit här i jämförelse mot tidigare, är specialnämnder för fritid, kultur och musik. Föreningarna har i vissa fall fått tillgång till speciella anslag för olika aktiviteter, men om det totalt gett ett större föreningsstöd är det för tidigt att yttra sig om. Inom denna sektor är det viktigt, att den planering som pågår för framtiden tar hänsyn till de stora förutsättningar, som finns inom Sollerö-området.

De framtida investeringarna har den största betydelse för de olika kommundelarnas utveckling, men man blir en smula betänksam, när jämförelser "måste redovisas från Kommunstyrelsen över de tidigare kommunernas andel i de totala investeringarna hittills. För enhetens skull borde gränserna suddas ut, även från styrande håll, och den framtida planeringen ske förutsättningslöst och med hänsyn till de olika kommundelarnas lämplighet för olika funktioner.

Kan inte "bytänkandet" elimineras ur kansliet, kanske inspirationen ligger nära till hands för fortsättning i visform. Den från vikingarna nedärvda starka självkänslan flyter ännu i "Soldbyggarnas" ådror.

Rune Svensson.

Den av kommunalpolitik intresserade torde läsa artikeln å sid. 45, som bl. a. ger en bild av hur kommunstyret fungerade för 50 år sedan.

Red.